

ΑΓΟΡΑ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΕΛΛΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αγορά της αρχαίας πόλης εντοπίστηκε το 1980 στην περιοχή, που εκτείνεται μεταξύ της σύγχρονης Πέλλας και του αρχαιολογικού χώρου, δεξιά της εθνικής οδού με κατεύθυνση από τη Θεσσαλονίκη προς τα Γιαννιτσά. Πρόκειται για το εμπορικό και διοικητικό κέντρο της αρχαίας πόλης, το οποίο απλώνεται σε μια τεράστια έκταση 70.000 στρεμμάτων (**Φωτ. 1 & 17**). Το συγκρότημα της αγοράς κατασκευάστηκε στο β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ., όπως αποδεικνύεται από τα αρχαιολογικά δεδομένα και καταστράφηκε στις αρχές του 1^{ου} αιώνα π.Χ.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η πρώτη ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε την περίοδο 1914–1915 από την Αρχαιολογική Εταιρεία υπό τη διεύθυνση του τότε Εφόρου Αρχαιοτήτων Μακεδονίας και μετέπειτα καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, Γεωργίου Π. Οικονόμου, αλλά διακόπηκε με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου (1914–1918). Η σύντομη ανασκαφική περίοδος έφερε στο φως τμήματα δύο κατοικιών και κρηναίου οικοδομήματος (**Φωτ. 18**) στο δυτικό τμήμα του σημερινού επισκέψιμου χώρου.

Έκτοτε για μεγάλο χρονικό διάστημα οι εργασίες στην Πέλλα εγκαταλείφθηκαν, αφού μεσολάβησαν οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι. Η επόμενη ανασκαφική έρευνα ξεκίνησε το 1957, χάρη σε κάποιες σωστικές εκσκαφικές εργασίες, που διενεργήθηκαν και αποκάλυψαν σημαντικές αρχαιότητες. Μετά από αυτό το γεγονός ξεκίνησε συστηματική ανασκαφή υπό τη διεύθυνση του Χαράλαμπου Μακαρόνα, Εφόρου Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης σε συνεργασία με τον τότε αποσπασμένο Έφορο Αρχαιοτήτων, Φώτιο Πέτσα, χάρη σε πιστώσεις, που διέθεσε το Υπουργείο Παιδείας. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην ανασκαφική έρευνα του έτους 1957 πήρε μέρος και ο καθηγητής Μανώλης Ανδρόνικος. Οι συστηματικές έρευνες επαναλαμβάνονταν έκτοτε κάθε χρόνο μέχρι και το 1964. Από το 1965 έως και το 1968 οι εργασίες συνεχίστηκαν, αλλά σε περιορισμένη έκταση και το 1969 διεκόπησαν για να ξεκινήσουν και πάλι το 1970.

Από το 1981 έως και το 1987 οι ανασκαφές στην Πέλλα διενεργήθηκαν υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας από την τότε Έφορο Αρχαιοτήτων, Μαρία Σιγανίδου.

Από το 1991 μέχρι σήμερα η έρευνα της Αγοράς αποτελεί μία από τις σημαντικότερες ανασκαφές του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και διενεργείται με την αρωγή της ΙΖ' ΕΠΚΑ, αρμόδιας Εφορείας Αρχαιοτήτων, υπό την διεύθυνση του καθηγητή, κ. Ιωάννη Ακαμάτη.

ΕΙΔΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Το κτιριακό σύνολο της αρχαίας Αγοράς αναπτύσσεται γύρω από μια κεντρική πλατεία στη μορφή της περίστυλης αυλής, κοσμημένης με μαρμάρινα και χάλκινα μνημεία, δημόσιες κρήνες και άλλα μικρά οικοδομήματα. Περιμετρικά της έχουν κατασκευαστεί στωϊκά οικοδομήματα, βάθους 6 μ., με ορθογώνιους χώρους στο πίσω μέρος τους (**Φωτ. 2 – 5**).

Το σύνολο ακολουθεί το υποδάμειο πολεοδομικό σύστημα. Οδοί και λεωφόροι περιέβαλλαν την Αγορά, ενώ κάποιοι διέρχονταν μέσα από το συγκρότημα και διευκόλυναν τη διακίνηση τροχοφόρων και πεζών. Η μεγαλύτερη λεωφόρος της πόλης, πλάτους 15 μ. διέσχισε το συγκρότημα και το χώριζε σε δύο τμήματα.

Πρόκειται για τη μεγαλύτερη οδό, που έχει αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα στην πρωτεύουσα των Μακεδόνων.

Τα υλικά δομής του συγκροτήματος της αγοράς είναι ευτελή και κοινά για όλα τα κτήρια της Πέλλας. Οι τοίχοι ήταν πλίνθινοι και το κάτω τμήμα τους λίθινο (**Φωτ. 6**). Η ανωδομή ήταν ξύλινη και στηριζόταν σε δωρική κιονοστοιχία στο νότιο τμήμα και πεσσοστοιχία στο βόρειο μέρος, που ήταν και διώροφο. Το σύνολο των ορατών μελών καλυπτόταν από κονιάματα, αρκετά από τα οποία έφεραν χρώματα. Η κεράμωση ήταν λακωνικού τύπου με πολλές ενσφράγιστες κεραμίδες στις οποίες κυριαρχούσαν τα σφραγίσματα ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ και ΠΕΛΛΗΣ. Έχουν εντοπιστεί επίσης ονόματα με την παρουσία μονογράμματος ΒΑ στις γωνίες.

Χάρη στα ανασκαφικά ευρήματα διαπιστώνεται ότι οι πτέρυγες του συγκροτήματος είχαν διαφορετικό λειτουργικό χαρακτήρα. Ειδικότερα, στο **νότιο μέρος της ανατολικής πτέρυγας**, ήταν εγκατεστημένα εργαστήρια-καταστήματα κεραμικής. **Βορειότερα** βρίσκονταν τα εργαστήρια κοροπλαστικής (**Φωτ. 7-14**).

Στη **νότια στοά** στεγάζονταν καταστήματα υγρών προϊόντων, κρεοπωλεία, πιθανόν και ιχθυοπωλεία, ενώ η ΒΔ περιοχή είχε καταστήματα αρωματικών υλών. Σημαντικές ποσότητες εισηγμένων προϊόντων διακινούνταν σε οξυπύθμενους αμφορείς, όπως φαίνεται από το στρώμα καταστροφής, όπου βρέθηκαν ακέρατοι και αποσπασματικά σωζόμενοι οξυπύθμενοι αμφορείς της ομάδας Brindisi, λατινικοί από την Κάτω Ιταλία, από την Κω, από την Κνίδο και από τη Ρόδο. Επίσης έχει αποδειχθεί ότι σε τμήμα της δυτικής στοάς γίνονταν και αγοραπωλησίες σιτηρών, ίσως και αλεύρων, καθώς μεγάλες ποσότητες βρέθηκαν σε επαναχρησιμοποιημένους αμφορείς. Το εύρημα είναι εντυπωσιακό, γιατί τέτοιες ποσότητες σιτηρών βρίσκουμε για πρώτη φορά στην Πέλλα. Το καλλιεργημένο μαλακό σιταριού ανήκει στην ποικιλία *tricolorum aestivum bulgarae*.

Στο **νότιο μέρος της δυτικής στοάς (Φωτ. 15)** βρίσκονταν καταστήματα εισηγμένων κεραμικών εμπορευμάτων, λυχνariών, αλλά και εργαστήρια μεταλλικών προϊόντων. Σε συγκεκριμένο τμήμα της στοάς αυτής φαίνεται πως γινόταν επεξεργασία και πολυτίμων μετάλλων, πράγμα που επιβεβαιώνεται από κατάλοιπα κλιβάνου και υπολειμμάτων εργαστηριακής επεξεργασίας σχετικών προϊόντων. Αντίστοιχα είναι τα ευρήματα σε παρακείμενους χώρους, όπου εντοπίστηκαν εκατοντάδες λιθάργυροι, που αποτελούσαν προϊόντα διαδικασίας διαχωρισμού του αργύρου και μολύβδου με τη μέθοδο της κυπέλλωσης. Επίσης στη δυτική στοά βρέθηκε «θησαυρός» 100 αθηναϊκών νομισμάτων νέας τεχνοτροπίας (**Φωτ. 16**), ο οποίος βοηθά στο χρονικό προσδιορισμό της καταστροφής της αγοράς της Πέλλας. Η γενικότερη εικόνα πιστοποιεί εκτεταμένες εμπορικές σχέσεις με την υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα, τη νότια Βαλκανική Χερσόνησο και τη Μαύρη Θάλασσα, τη Μ. Ασία, την Κύπρο, τη Β. Αφρική, την Ιταλική, αλλά και την Ιβηρική χερσόνησο.

Στους χώρους της **νότιας πτέρυγας της ανατολικής στοάς**, αλλά και της **δυτικής και νότιας στοάς** ερευνήθηκε σειρά από πηγάδια, που επιχώθηκαν σε διαφορετικές περιόδους, το περιεχόμενο των οποίων αντικατοπτρίζει τις διεργασίες στους αντίστοιχους χώρους. Στους πυθμένες αρκετών πηγαδιών, λόγω της συνεχούς παρουσίας του νερού διατηρήθηκαν οργανικά κατάλοιπα από την καθημερινή διατροφή των κατοίκων της Πέλλας. Σ' αυτά περιλαμβάνονται πυρήνες ελιάς, κελύφη από αμύγδαλα, καρύδια, φουντούκια, κάστανα, σπέρματα από σταφύλια και διάφοροι άλλοι σπόροι. Ακόμα εντοπίστηκαν αρκετά χάλκινα αγγεία και τμήματα από ξύλινα αγγεία και έπιπλα.

Εντελώς διαφορετικός είναι ο χαρακτήρας της **βόρειας στοάς**, καθώς το αρχιτεκτονικό σύνολο διέθετε αίθουσες με διοικητικές λειτουργίες. Ειδικότερα στο κέντρο της στοάς βρισκόταν η **έδρα των Πολιταρχών**. Αποσπασματικά σωζόμενα

αγάλματα, επιγραφές, μία από τις οποίες φέρει τα ονόματα έξι πολιταρχών, σφραγίσματα από έγγραφα παπύρων με τα σύμβολα: ρόπαλο και οκτάκτινο άστρο και την επιγραφή ΠΕΛΛΗΣ/ΠΟΛΙΤΑΡΧΩΝ, ταυτίζουν με βεβαιότητα τη θέση του διοικητικού κέντρου των αρχόντων της πόλης και οριοθετούν την περιοχή του. Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της βόρειας στοάς ενισχύεται επίσης από μία αψιδωτή κατασκευή, εσωτερικής διαμέτρου περίπου 14,50 μ., που είναι ενταγμένη μέσα στο οικοδόμημα. Μπροστά από την κατασκευή αυτή, αλλά εκτός θέσεως βρέθηκε μεγάλο μαρμάρινο τροπαιόσχημο εύρημα, που δεν μπορεί να έχει μετακινηθεί από μακρινή θέση, αλλά και ένας υπερφυσικός μαρμάρινος αετός. Σε σχέση με όσα αναφέρθηκαν οι ανασκαφείς εικάζουν ότι ο χώρος χρησίμευε για συγκεντρώσεις σώματος αρχόντων της πόλης. Επίσης, στην πτέρυγα αυτή υπήρχαν πυρήνες λατρευτικού χαρακτήρα με κυρίαρχο κέντρο: το ιερό της Μητέρας των Θεών και της Αφροδίτης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα διώροφο οικοδόμημα στη ΝΔ γωνία της Αγοράς. Πρόκειται για ένα σύνολο χώρων διατεταγμένων γύρω από μια κεντρική περίστυλη, η οποία δομείται από δωρικούς κίονες στο ισόγειο και ιωνικούς πεσσούς στον όροφο. Αρκετοί σφόνδυλοι βρίσκονται ακόμα στη θέση τους, ενώ οι ανώτεροι έχουν καταπέσει γύρω από το στυλοβάτη και μέσα στην αυλή του. Μια περιορισμένη σε έκταση φωτιά κατέστρεψε ένα τμήμα του οικοδομήματος και απανθράκωσε ομάδα των κινητών ευρημάτων. Σ' αυτά περιλαμβάνονται πολλές δεκάδες από πήλινα σφραγίσματα, που είχαν τοποθετηθεί σε έγγραφα παπύρου για τη διαφύλαξη του περιεχομένου τους. Φυλάσσονταν στον όροφο και έπεσαν στη στοά και σε χώρους της νοτιοανατολικής πτέρυγας. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονται τμήματα από στυλογράφους, μελανοδοχεία και μάζες καθαρού πηλού, που χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή των σφραγισμάτων. Ακόμα βρέθηκε και σφραγιδόλιθος, που χρησιμοποιήθηκε στη σφράγιση αρκετών εγγράφων. Στα σφραγίσματα απεικονίζονται αρκετά ζώα, ανδρικές και γυναικείες μορφές, καθώς και πορτραίτα προσώπων ή αρχόντων. Συχνά εμφανίζεται ο τύπος της αγελάδας που βόσκει. Σε σειρά σφραγισμάτων υπάρχει πάνω από το ζώο η επιγραφή ΠΕΛΛΗΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ. Άλλα σφραγίσματα φέρουν επιγραφές αρχόντων, όπως των πολιταρχών, των επιμελητών του εμπορίου, των στρατηγών, αλλά και πόλεων, όπως της Ευρωπού, της Εδέσσης. Είναι προφανές ότι στη θέση αυτή βρισκόταν ένα οργανωμένο αρχείο της πόλης.

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι στην ευρύτερη περιοχή της αρχαίας αγοράς έχουν εντοπιστεί με νεώτερες ανασκαφές νέα εργαστήρια κεραμικής και κοροπλαστικής. Σύμφωνα με την κ. Μαρία Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Επίτιμη Έφορο Αρχαιοτήτων, οι αυξημένες ανάγκες παραγωγής έγιναν η αιτία δημιουργίας και άλλων εργαστηρίων στην ευρύτερη περιοχή της Αγοράς, τα οποία τροφοδοτούσαν με τα προϊόντα τους το εμπορικό κέντρο.

ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΑΓΟΡΑΣ

Πρόκειται για το νεκροταφείο της παλαιότερης φάσης της Πέλλας, ως μακεδονικής πρωτεύουσας, το οποίο αποκαλύφθηκε κάτω από τον χώρο που κατέλαβε η ελληνιστική φάση της αρχαίας Αγοράς, αλλά και στη γύρω από αυτήν περιοχή. Οι πρώτες ταφές ήρθαν στο φως χάρη σε μια σωστική ανασκαφή το 1980 – 1981. Το σύνολο των αδιατάρακτων ταφών (**Φωτ. 19**) χρονολογείται στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. έως το τρίτο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ. Η κατάργησή του συνδέεται, σύμφωνα με τους ανασκαφείς, με την επέκταση και την αναδιοργάνωση της πόλης στα χρόνια του Κασσάνδρου.

Η μορφή των τάφων προσαρμόζεται στο εδαφολογικό ανάγλυφο. Πιο αναλυτικά, οι περισσότερες ταφές τοποθετούνται σε μικρού μεγέθους ορύγματα στο σκληρό χώμα με τοιχώματα μερικές φορές ενισχυμένα με μικρούς λίθους. Υπάρχουν και μεγαλύτεροι ορθογώνιοι κιβωτιόσχημοι τάφοι, λαξευτοί στον φυσικό βράχο. Όλοι οι παραπάνω τάφοι δέχονταν ενταφιασμούς. Το έθιμο της καύσης ήταν περιορισμένο. Σε μία και μόνο περίπτωση τα καμμένα οστά είχαν τοποθετηθεί σε κωδωνόσχημο κρατήρα, ενώ σε άλλη περίπτωση η τελετή πραγματοποιήθηκε σε ξύλινη ναϊσκόμορφη κατασκευή. Παιδικές ταφές βρέθηκαν μέσα σε αμφορείς, ενώ τα νεογνά τοποθετούνταν ανάμεσα σε καλυπτήριες κεραμίδες. Πήλινες λάρνακες και κεραμοσκεπείς τάφοι σπάνια απαντώνται στο νεκροταφείο.

Οι λαξευτοί κιβωτιόσχημοι τάφοι έχουν προσανατολισμό από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Οι ανασκαφείς εικάζουν ότι η ομαδοποίηση των λαξευμάτων υποδεικνύει πιθανότατα συγγενικές ταφές, όπως συμβαίνει και στα μεταγενέστερα νεκροταφεία της Πέλλας. Οι διαστάσεις των τάφων των ενηλίκων ποικίλουν (μήκος 1,50 έως 2,50 μ. και πλάτος 0,80 έως 1,50μ.) Υπάρχουν όμως και πολύ μεγαλύτεροι με μήκος και βάθος 7 και 4 μ. αντίστοιχα. Οι συγκεκριμένοι είχαν στα τοιχώματα αναβαθμούς, που διευκόλυναν την προσέγγιση του δαπέδου του τάφου κατά την τοποθέτηση της ταφής.

Τα κτερίσματα αυτού του νεκροταφείου είναι γενικά περιορισμένα, γεγονός που δηλώνει, σύμφωνα με τους ανασκαφείς, τη χαμηλή έως μέση κοινωνική προέλευση των νεκρών. Οι νεανικές ταφές, κυρίως κοριτσιών και οι παιδικές ταφές ήταν οι πλουσιότερες κτερισμένες. Στα κτερίσματα υπάγονται πήλινα αγγεία, εργαλεία, όπλα, αθλητικά σύνεργα, πήλινα ειδώλια, χρυσά και αργυρά κοσμήματα. Μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις οι νεκροί έφεραν στεφάνια από φύλλα χρυσού.

Από τα ευρήματα αυτού του νεκροταφείου ξεχωρίζουν ιδιαιτέρως τρία: μία επιτύμβια στήλη, μία ερυθρόμορφη υδρία και ένας κατάδεσμος (μολύβδινο έλασμα με μαγικό περιεχόμενο). Η μαρμαρίνη επιτύμβια στήλη, η οποία αποτελεί το πρωϊμότερο έως σήμερα γνωστό γλυπτό της Πέλλας, ανήκει στον Ξάνθο, το γιο του Δημητρίου και της Αμαδίκας, απεικονισμένου με τα αντικείμενα, που συνόδευαν τον νέο στην καθημερινή του ζωή: ένα περιστέρι, ένα σκυλάκι και το παιχνίδι του, έναν τροχό.

Η ερυθρόμορφη υδρία, εισηγμένη από την Αττική, χρησιμοποιήθηκε ως τεφροδόχο αγγείο και χρονολογείται στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. Είναι διακοσμημένη με την έριδα του Ποσειδώνα και της Αθηνάς και αποδίδεται στο εργαστήριο του ζωγράφου του Προνόμου. Η παρουσία αυτού του αγγείου στην Πέλλα υποδηλώνει τις εμπορικές σχέσεις, που είχε αναπτύξει η πόλη με την Αττική, ήδη από πολύ νωρίς.

Τέλος, πολύ σημαντικό είναι ένα ενεπίγραφο μολύβδινο έλασμα ενός καταδέσμου, που βρέθηκε τυλιγμένο στο χέρι νεκρού. Το κείμενο σχετίζεται με την συναισθηματική κατάσταση μιας ερωτευμένης Πελλαίας. Χαράχθηκε με οξύ εργαλείο επάνω στο μαλακό μέταλλο και είναι το μεγαλύτερο, έως σήμερα, γνωστό κείμενο από την περιοχή της Μακεδονίας. Το εκτενές αυτό διαλεκτικό κείμενο χρονολογείται στο πρώτο μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. και αποτελεί σημαντικό δείγμα της ΒΔ δωρικής διαλέκτου, την οποία μιλούσε ένα στρώμα του πληθυσμού της Μακεδονίας.

ΣΥΝΟΨΗ

Στο κέντρο της πόλης βρίσκεται η ελληνιστική Αγορά της πόλης, η οποία είναι πλήρως ενταγμένη στο πολεοδομικό σχέδιο της πόλης, καταλαμβάνοντας έκταση 10 οικοδομικών τετραγώνων και αποτέλεσε το εμπορικό, διοικητικό και κοινωνικό κέντρο της ελληνιστικής Πέλλας. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη ορθογώνια αγορά της ελληνικής αρχαιότητας. Οι ανασκαφείς εικάζουν ότι η Αγορά κτίστηκε στα χρόνια

της βασιλείας του Κασσάνδρου (τέλη 4ου αιώνα π. Χ.) πάνω στη θέση του κλασικού νεκροταφείου της πόλης. Στην ανατολική πτέρυγα της Αγοράς υπήρχαν καταστήματα κατασκευής και πώλησης κεραμικών σκευών και ειδωλίων, τρόφιμα πωλούνταν στη νότια πτέρυγα και σε τμήμα της δυτικής, αρώματα και μεταλλικά αντικείμενα πωλούνταν στη δυτική πτέρυγα και αλλού, ενώ χάλκινα αντικείμενα κατασκευάζονταν και πωλούνταν στο νοτιοανατολικό τμήμα της Αγοράς. Στη δυτική πτέρυγα πωλούνταν και εισηγμένα κεραμικά σκεύη, κεραμίδες στέγης κ.ά.^[1] Στη νοτιοδυτική γωνία της Αγοράς ανασκάφηκε ένα ξεχωριστό κτίριο με περιστύλιο, το οποίο ταυτίστηκε με αρχείο εγγράφων της πόλης, ενώ διοικητικές χρήσεις είχε και η βόρεια πτέρυγα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχαιολογική Έρευνα και Ιστορική Τοπογραφία

- Γ. Οικονόμος, Νομίσματα βασιλέως Κασσάνδρου, *ΑΔ* 4 (1918), 1–29.
- Χ. Ι. Μακαρόνας, Ανασκαφαί Πέλλης 1957–1960, *ΑΔ* 16, 1960, Β, 72–83.
- Χ. Ι. Μακαρόνας, Ανασκαφαί Πέλλης 1961, *ΑΔ* 17, 1961/2, Β, 209–213.
- Χ. Ι. Μακαρόνας, Ανασκαφαί Πέλλης, *ΑΔ* 18, 1963, Β, 200–206.
- Χ. Ι. Μακαρόνας, Ανασκαφαί Πέλλης, *ΑΔ* 19, 1964, Β, 334–344.
- Χ. Ι. Μακαρόνας, Πέλλα, *ΑΔ* 26, 1971, Β, 396–400.
- Παπακωνσταντίνου – Διαμαντούρου Δ., *Πέλλα Ι. Ιστορική Επισκόπησης και Μαρτυρίες*, Αθήνα 1971.
- Petsas Ph., *Pella. Alexander the Great's Capital*, Thessaloniki 1978.
- Μ. Σιγανίδου, Η ιδιωτική κατοικία στην αρχαία Πέλλα, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 1, 1982, 31 – 36.
- Γ. Μ. Ακαμάτης, *Πήλινες μήτρες αγγείων από την Πέλλα. Συμβολή στη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής* (Θεσσαλονίκη 1985).
- Μ. Σιγανίδου, Πέλλα: πορίσματα ανασκαφών τριετίας 1981 – 1983, σε: *Αρχαία Μακεδονία IV, Ανακοινώσεις κατά το τέταρτο διεθνές συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 21 – 25 Σεπτεμβρίου 1983*, Θεσσαλονίκη 1986, 553 – 558.
- Μ. Σιγανίδου, Πολεοδομικά προβλήματα της Πέλλας, σε: *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, Πόλις και Χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη, Πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Καβάλα 9 – 11 Μαΐου 1986* (Θεσσαλονίκη 1990), 167–174.
- Γ. Ακαμάτης, Η Αγορά της Πέλλας. Τα πρώτα αρχαιολογικά συμπεράσματα, σε: *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, Πόλις και Χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη, Πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Καβάλα 9 – 11 Μαΐου 1986* (Θεσσαλονίκη 1990), 175–193.
- Γ. Ακαμάτης, Ξάνθος Δημητρίου και Αμαδίκας Υιός, σε: *ΑΜΗΤΟΣ. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο* (Θεσσαλονίκη 1987), 13 – 32.
- Ι. Μ. Ακαμάτης, Spolium Homericum Pellense, *ΤΕΚΜΗΡΙΑ* 2 (1996), 1-7.
- Ι. Μ. Ακαμάτης, Αγορά Πέλλας: 15 χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, σε: *Αρχαία Μακεδονία VI, Ανακοινώσεις κατά το έκτο διεθνές συμπόσιο, Στη μνήμη της Ιουλίας Βοκοτοπούλου, Θεσσαλονίκη, 15 – 19 Οκτωβρίου 1996*, (Θεσσαλονίκη 1999), 23 – 43.
- Μ. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη, Τα σπίτια της Πέλλας, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 113, 2011, 26 – 35.

ΕΓΝΑΤΙΑ

- Ι. Μ. Ακαμάτης, Πρόσθετα ανασκαφικά στοιχεία για τη χρονολόγηση της καταστροφής της αγοράς της Πέλλας, *Εγνατία* 1, 1989, 171–193, πίν. 403–428.
- Ι. Μ. Ακαμάτης, Ανασκαφή αγοράς Πέλλας, *Εγνατία* 2, 1990, 423 – 434.
- Ι. Μ. Ακαμάτης, Αγορά Πέλλας 1990 – 1993, *Εγνατία* 4, 1993–1994 (1995), 231– 247.
- Ι. Μ. Ακαμάτης, Αγορά Πέλλας 1994 – 1999, *Εγνατία* 5, 1995–2000 (2001), 257– 281.
- Ι. Μ. Ακαμάτης, Ανασκαφική έρευνα στην αγορά της Πέλλας το 2000, *Εγνατία* 6, 2001–2002 (2002), 281– 306.
- Ι. Μ. Ακαμάτης, Τα ανασκαφικά δεδομένα στην αγορά της Πέλλας το 2001, *Εγνατία* 7, 2003 (2004), 299– 326.
- Ι. Μ. Ακαμάτης, Πανεπιστημιακή ανασκαφή αγοράς Πέλλας. Ανασκαφικές περίοδοι 2002 – 2004, *Εγνατία* 10, 2006 (2006), 239– 270.

ΑΕΜΘ

- Γ. Ακαμάτης, Νομισματικός θησαυρός από της αγορά της Πέλλας. Γενικά συμπεράσματα, *ΑΕΜΘ* 1, 1987 (1988), 125 – 136.
- Ι. Ακαμάτης, Η Αγορά της Πέλλας, *ΑΕΜΘ* 2, 1988 (1991), 171 – 193.
- Ι. Ακαμάτης, Η αγορά της Πέλλας κατά το 1989, *ΑΕΜΘ* 3, 1989 (1992), 75 – 90.
- Ι. Ακαμάτης, Η αγορά της Πέλλας, *ΑΕΜΘ* 4, 1990 (1993), 143 – 154.
- Ι. Ακαμάτης, Η αγορά της Πέλλας κατά το 1991 – 1992, *ΑΕΜΘ* 6, 1992 (1995), 111 – 125.
- Ι. Ακαμάτης, Η αγορά της Πέλλας κατά το 1993, *ΑΕΜΘ* 7, 1993 (1997), 183 – 194.
- Μ. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη, Νέο εργαστήριο κεραμικής και κοροπλαστικής στην Πέλλα, *ΑΕΜΘ* 7, 1993 (1997), 171 – 182.
- Ι. Μ. Ακαμάτης, Αγορά Πέλλας 1994, *ΑΕΜΘ* 8, 1994 (1998), 47 – 52.
- Ι. Μ. Ακαμάτης Αγορά Πέλλας 1995, *ΑΕΜΘ* 9, 1995 (1998), 95 – 104.
- Μ. Λιλιμπάκη – Ακαμάτη, Συγκροτήματα εργαστηρίων και λουτρών στην Πέλλα, *ΑΕΜΘ* 11, 1997 (1999), 193 – 203.
- Ι. Μ. Ακαμάτης, Αγορά Πέλλας 1997, *ΑΕΜΘ* 11, 1997 (1999), 205 – 213.
- Ι. Μ. Ακαμάτης – Ζ. Αλ Σααγιάχ, Αγορά Πέλλας 1998: εργασίες στερέωσης, *ΑΕΜΘ* 12, 1998 (2000), 327 – 336.
- Ι. Μ. Ακαμάτης, Η ανασκαφή της αγοράς της Πέλλας κατά το 1998 και 1999, *ΑΕΜΘ* 13, 1999 (2001), 473 – 490.
- Ι. Ακαμάτης, Αγορά Πέλλας. Ανασκαφική Περίοδος 2002, *ΑΕΜΘ* 16, 2002 (2004), 437 – 446.
- Γ. Ακαμάτης, Πέλλα 2003. Νέα δεδομένα για την αγορά της, *ΑΕΜΘ* 17, 2003 (2005), 485 – 496.
- Ι. Ακαμάτης, Πανεπιστημιακή ανασκαφή Αγοράς Πέλλας 2005, *ΑΕΜΘ* 19, 2005 (2007), 407 – 426.
- Ι. Μ. Ακαμάτης, Πανεπιστημιακή ανασκαφή Αγοράς Πέλλας 2006, *ΑΕΜΘ* 20, 2006 (2008), 615 – 626.

Μολύβδινος κατάδεσμος

Έμμ. Βουτυράς, Ένας διαλεκτικός κατάδεσμος από την Πέλλα, *Ελληνική Διαλεκτολογία* 3, 1992 – 1993, 43 – 48.

ΑΕΜΘ 4, 1990 (1993), 147.

L. Dubois, Une tablette de melédiction de Pella: s' agit-il du premier texte macédonien?, *REG* 108 (1995), 190 – 197.

Έμμ. Βουτυράς, *Διονυσοφώντος γάμοι. Marital life and Magic in Fourth Century Pella*, Άμστερνταμ 1998.

Επιτύμβια Στήλη

I. Μ. Ακαμάτης, Ξάνθος Δημητρίου και Αμαδίκας υιός, σε: *ΑΜΗΤΟΣ. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανώλη Ανδρόνικο* (Θεσσαλονίκη 1987), 13–32.

Αττική Υδρία

St. Drougou, Krieg und Frieden im Athen der späten 5 Jahr–underts v. Chr. Die rotfigurige Hydria aus Pella, *AM* 115 (2000), 147 – 216.

Στ. Δρούγου, *Πόλεμος και ειρήνη στην αρχαία Αθήνα. Η υδρία της Πέλλας*, Αθήνα 2004.

Ανάγλυφο

I. Μ. Ακαμάτης, Οινηρός θεράπων εκ Πέλλης, σε: *ΑΓΑΛΜΑ. Μελέτες για την αρχαία πλαστική προς τιμήν του Γιώργου Δεσπίνη*, Θεσσαλονίκη 2001, 243 – 259.

Έρευνες Αρχαιολογικής Εταιρείας

Γ. Οικονόμος, Πέλλα. Πρώτη έκθεσις περί των ανασκαφών της Αρχαιολογικής Εταιρείας. 1914, *ΠΑΕ* 1914, 127–148.

Γ. Οικονόμος, Πέλλα. Δευτέρα έκθεσις περί των ανασκαφών της Αρχαιολογικής Εταιρείας. 1915, *ΠΑΕ* 1915, 237 – 244.

Μ. Σιγανίδου, Ανασκαφή Πέλλας, *ΠΑΕ* 1981 Α, 42–48.

Μ. Σιγανίδου, Ανασκαφή στην Πέλλα, *ΠΑΕ* 1982, 57 – 62.

Μ. Σιγανίδου, Ανασκαφές Πέλλας, *ΠΑΕ* 1983Α, 58 – 68, πίν. 73 – 81.

Μ. Σιγανίδου, Ανασκαφές Πέλλας, *ΠΑΕ* 1984 Α, 89–92, πίν. 86 – 87.

Έργον 1981, 20.

Έργον 1982, 20.

Έργον 1983, 36.

Έργον 1984, 39.

Έργον 1985, 29 – 30, εικ. 26 – 27.

Έργον 1986, 76–77.

Έργον 1987, 67– 68, εικ. 68.

Έργον 1988, 83 – 85,

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

- Φωτ. 1:** Αρχαία Αγορά Πέλλας. Τα καταστήματα-εργαστήρια (ΠΑΕ 1982, πίν. 40α & *Έργον* 1982, εικ. 30)
- Φωτ. 2:** Αρχαία Αγορά Πέλλας. Ανατολική πύλη (ΠΑΕ 1982, πίν. 40β)
- Φωτ. 3:** Αρχαία Αγορά Πέλλας. Νότια πύλη (ΠΑΕ 1982, πίν. 41α, 43α)
- Φωτ. 4:** Αρχαία Αγορά Πέλλας. Στυλοβάτης δυτικής στοάς (ΠΑΕ 1982, πίν. 41β)
- Φωτ. 5:** Αρχαία Αγορά Πέλλας. Στυλοβάτης και ρεϊθρο νότιας στοάς (ΠΑΕ 1982, πίν. 42α, 43β)
- Φωτ. 6:** Αρχαία Αγορά Πέλλας. Τοιχοδομία νότιας πύλης (ΠΑΕ 1982, πίν. 42β)
- Φωτ. 7:** Αρχαία Αγορά Πέλλας. Εργαστήριο κοροπλαστικής ανατολικής στοάς (ΠΑΕ 1982, πίν. 44 α-β & *Έργον* 1982, εικ. 31)
- Φωτ. 8:** Αρχαία Αγορά Πέλλας. Εργαστήριο κοροπλαστικής ανατολικής στοάς (ΠΑΕ 1982, πίν. 45 α-β)
- Φωτ. 9:** Κεφαλή ειδωλίου (ΠΑΕ 1982, πίν. 46α)
- Φωτ. 10:** Ειδώλιο από την ανατολική στοά (ΠΑΕ 1982, πίν. 46β & *Έργον* 1982, εικ. 33)
- Φωτ. 11:** Χάλκινο χέρι (ΠΑΕ 1982, πίν. 46γ & *Έργον* 1982, εικ. 32)
- Φωτ. 12:** Αγορά. Ανατολική Στοά: α. Δωμάτιο 34 (από Δ.) (ΠΑΕ 1983 Α, πίν. 73α)
- Φωτ. 13:** Αγορά. Β. Δωμάτιο 1. Πλακόστρωτο δάπεδο παλαιότερης φάσης, φρεάτιο (από Α) (ΠΑΕ 1983, πίν. 73β)
- Φωτ. 14:** Αγορά. Ανατολική Στοά, βορ. Τμήμα, δωμάτιο 34, προτομή ειδωλίου από στρώμα καταστροφής του δωματίου (ΠΑΕ 1984 Α, πίν. 86β)
- Φωτ. 15:** Αγορά. Δυτική Πύλη α. Από Ν. β. Κεντρικό τμήμα από Δ. (ΠΑΕ 1983 Α, πίν. 74α-β)
- Φωτ. 16:** Αγορά. Δυτική Στοά, θησαυρός αθηναϊκών νομισμάτων (ΠΑΕ 1984 Α, πίν. 87).
- Φωτ. 17:** Αγορά. Γενική άποψη από Α. (*Έργον* 1986, εικ. 41)
- Φωτ. 18:** Αγορά. Κρηναίο, από Β. (*Έργον* 1986, εικ. 42)
- Φωτ. 19:** Αγορά. Τάφοι τέλους 5^{ου} αι. π.Χ. και α' μισού 4^{ου} αι. π.Χ. (*Έργον* 1987, εικ. 68).

Ευαγγελία Γεωργίου